

SUDAN'DA İNGİLİZ KOLONYALİZMİNE GEÇİŞ: CONDOMINIUM ANTLAŞMASI (1899)

Abdullah ÖZDAĞ*

ÖZ

İngiltere'nin Sudan üzerindeki mutlak egemenliği 1899 Antlaşması ile başlamış olsa da Sudan üzerindeki nüfuz mücadelesi 1881'de Muhammed Ahmed'in mehdilik söylemlerine kadar gitmektedir. İngiltere'nin Sudan üzerindeki politikalarının eylem planına alınması Mısır'ın 1882'de işgal edilmesi ile başlamaktadır. İngiltere'nin Mısır ile birlikte güneye doğru genişleme politikası Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed'in güçlü aksiyonları nedeniyle yaklaşık 20 yıl sonra mümkün olabilmıştır. İngiltere-Mısır gücünün büyük kayıplar vererek geri çekilmesi sonrası ikinci işgal girişimi 1896'da Dongola Seferi ile başlamıştır. Muhammed Ahmed'in halefi Halife Abdullah'a karşı İngiltere-Mısır ortak askerî gücü tarafından yürütülen bu operasyon 1898'de neticelenmiş, Ocak 1899'da Condominium Antlaşması ile Sudan'ın resmî statüsü belirlenmiştir. 19 Ocak 1899'da İngiltere, Mısır ve Sudan arasında yapılan bu antlaşma Sudan'ın egemenliğini İngiltere ve Mısır ortak idaresine bırakmıştır. 1899 Antlaşması 12 maddeden oluşmakta olup bazı maddeleri İngiltere ve Mısır idaresi tarafından sonraki senelerde tartışılmasına neden olmuştur. Bu antlaşmanın maddelerinin belirlenmesinde İngiltere'nin Kahire'deki Büyükelçisi Lord Cromer'in katkıları olsa da önemli ölçüde İngiliz Hükümeti tarafından oluşturulduğu ifade edilmelidir. Bu çalışma, o dönemin eşsiz idare biçimi Condominium'a geçiş sürecini ve 1899 Antlaşmasını inceleyecektir. 1899 Antlaşması'nın değerlendirilmesi ile Sudan'ın 20. yüzyılda İngiliz sömürgeci altında olduğu dönemlerin daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Sudan, Sömürgecilik, Condominium.

TRANSITION TO BRITISH COLONIALISM IN SUDAN: THE CONDOMINIUM TREATY (1899)

ABSTRACT

Although the absolute sovereignty of Great Britain over Sudan started with the 1899 Treaty, the struggle for influence over Sudan dates back to the 1881 Mahdi discourse of Muhammad Ahmed. The implementation of the British policies on Sudan began with the occupation of Egypt in 1882. The United Kingdom's then southward expansion policy across Egypt became possible after nearly 20 years of conflict against the Mahdi of Sudan, Mohammed Ahmed. After the withdrawal of the Anglo-Egyptian military force (with great losses), the UK attempted its the second invasion during the Dongola Campaign of March 1896. The Anglo-Egyptian military carried out their assault against the Caliph Abdullah (the successor of Muhammad Ahmed). In January 1899, this resulted in official birth of Sudan with the Condominium Agreement. This treaty was signed between Britain, Egypt, and Sudan on January 19, 1899, and it handed over the sovereignty of Sudan to the joint administration of Britain and Egypt. The treaty consisted of 12 articles, some of which caused heated discussions between the British and Egyptian administration in the following years. Although Lord Cromer (the British Ambassador to Cairo) helped draw up these articles, the British Government itself drew up the vast majority of the treaty. This study will examine the transition process to the Condominium, the unique administration of that period, and the Treaty of 1899. In doing so, we will be better able to understand the what British-Sudan – in 20th century – was like.

Keywords: Africa, Sudan, Colonialism, Condominium.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.08.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.10.2021

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, NEVŞEHİR; ORCID: 0000-0002-5775-8264, E-posta: abduhazdag1@gmail.com

Giriş

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Mısır'daki otoritesini pekiştirdikten sonra çevre bölgeler üzerinde yeni nüfuz alanları oluşturmak istedi. Böylece önceki zamanlardan beri yakın ilişkiler içinde olan Sudan'a askerî seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda Sudan 1821'de Mehmed Ali Paşa tarafından ele geçirildi. Mehmed Ali Paşa'nın merkezîyetçi idaresi Sudan'ın uzun süre Mısır egemenliğinde kalmasına neden oldu. Mehmed Ali Paşa Mısır ve Sudan'ın idaresinde, Osmanlı Devleti'nden önemli imtiyazlar elde etmiş olsa da bu bölgelerin hukuken egemen gücü Osmanlı Devleti oldu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerindeki egemenliği 1821'de başlamış oldu (Holt, 1961, s. 36-37).

Mehmed Ali Paşa, Sudan'da Hartum kentini kurarak bölgenin idaresini bu kente taşımıştır. Bu dönemde vergi sisteminden idari yapılanmaya kadar birçok alanda reformlar yapılarak Sudan'ın modern tarihine geçiş yapılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın güçlü idaresi sonraki yıllarda Kordofan, Darfur ve Bahr'el Gazel gibi bölgelerin Hartum'a bağlanmasına neden olmuştur (Hill, 1959, s. 102-103; Gray, 1961, s. 3). Mısır egemenliğinde olan Sudan'ın 19. yüzyıl boyunca idari sınırları büyük ölçüde Mehmed Ali Paşa döneminde gerçekleştirilen faaliyetlerle mümkün oldu. Mehmed Ali Paşa'dan sonra da Sudan, Mısır Hıdivlerinin Kahire'den atamış olduğu valiler aracılığıyla yönetilmeye devam etti. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde görev yapan Türk, Arap, Arnavut ve Çerkes gibi farklı etnik kökenlere sahip olan birçok kişi Sudan'da Mısır Hıdivi adına görev yaptı. Osmanlı Devleti adına Sudan'da idari, mali ve askerî alanlarda tasarruf yetkisine sahip tüm bürokratlara "Türk", bu egemen sürece "Türkiye Dönemi (1821-1882)" denilmiştir (Holt, 1958, s. 14).

Sudan'ın batılı devletler nezdinde ön plana çıkması, Süveyş Kanalı'nın açılması nedeniyle Mısır'ın jeopolitik açıdan eşsiz bir konuma gelmesiyle mümkün oldu. Bununla birlikte Sudan'ın Kızıldeniz'e kıyısı olan limanlarındaki ticari hareketlilik ve Afrika'daki sömürge mücadelesi, batılı ülkelerin bölge üzerinde yeni politikalar geliştirmesinde etkili olmuştur. Ancak Sudan'ı gerçek anlamda dünya kamuoyunun gündemine taşıyan gelişme 1881'de başlayan "Mehdilik Hareketi" olmuştur (SAD/PF 14/3-430/5, Mahdist Proclamation Arabic; Shibeika, 1952, s. 20-39; Nicoll, 2004, s. 32; Özdağ, 2018, s. 310-325).

Sudan'da 1881'de Muhammed Ahmed tarafından başlatılan "Mehdilik Hareketi'nin" bölgedeki egemen güçleri hedef alması dinsel içerikli bir hareketin politik söylem ve eylemlere evrilmesine neden olmuştur. Muhammed Ahmed'in "Mehdilik" söylemi hâlâ bazı çevrelerde tartışma konusu olsa da hareketin ürettiği politik etkiler somut neticeler vermesi nedeniyle Muhammed Ahmed'i tartışmasız bir yere konumlandırır. Muhammed Ahmed'in Osmanlı-Mısır idaresine karşı başkaldırısı ile başlayan milliyetçi akım İngiliz-Mısır askerî operasyonlarına karşı konulmaz bir enerji üretmiştir. İngiliz Hicks Paşa ve Gordon Paşaların bölgedeki kesin mağlubiyetleri neticesinde İngiliz-Mısır askerî gücünün Sudan'ı terk etmek zorunda kalması, Sudan tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder.

Muhammed Ahmed'in 1885'te ölümü üzerine halefi Halife Abdullah hareketin başına geçmiştir (Theobald, 1951, s. 140-141; Theobald, 1952, s. 254-272). Halife Abdullah'ın hareketin başına geçmesiyle Sudan'da "Mehdi Devleti (1885-1898)" olarak ifade edilen ancak modern devlet aygıtlarının olmadığı siyasi bir yapı kurulmuştur. Mısır üzerindeki siyasi ve askerî egemenliğini pekiştiren İngiltere 1896'da genişleme politikasını raftan indirerek Sudan operasyonunu başlatmıştır.

İngiltere-Mısır Müttefik Ordularının Sudan Operasyonu

İngiltere Hükümeti 12 Mart 1896'da Sudan üzerine bir sefer yapılacağını Mısır Büyükelçisi Lord Cromer'a ilettiler (PRO. FO. 407/305, 12 Mart 1896, Tel. 34). İngiliz

otoriteleri Sudan üzerine yapılacak askerî harekâtı Mısır ile birlikte gerçekleştirmek istiyorlardı, ancak operasyon kararı Londra alınmış ve Mısır Hıdivi bundan haberdar edilmemişti. Mısır idaresiyle Sudan üzerine görüşmelerin başladığı esnada İngiltere Genel Kurmay Başkanlığı, Mısır'da bulunan İngiliz Orduları Kumandanı F. Grenfell'e Vadi-yi Halfa'dan Abu Fatmeh'e ilerleme talimatı verdi. Böylece İngiltere'nin Sudan üzerine askerî harekâtı başlamış oldu (PRO. FO. 407/305, 12 Mart 1896, Tel. 79). İngiltere Hükümeti Dongola Seferi'ne karar vermişti, ancak bu askerî harekâtın resmî olarak başlaması için Mısır Hükümeti ve Hıdivi'nin onayına ihtiyaç vardı. Mısır Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Başbakanı ile yaptığı görüşmede olumlu sinyaller almamıştı. İkili arasında en çok konuşulan konu harekâtın nasıl finanse edileceği meselesiydi. Mısır Hükümeti yoğun tartışmaların ardından İngiltere'nin Sudan operasyonunu onayladı. Mısır'ın İngiltere ile birlikte hareket etmesine neden olan motivasyon, Sudan üzerinde önceden olduğu gibi, egemenlik kurma düşüncesi idi. Vadi-yi Halfa'dan Sudan'a doğru ileri harekâtın başında Albay A. Hunter, Kızıldeniz kıyısında Sevâkin'deki birliklerin başında Yarbay G. E. Lloyd, İskenderiye'deki birliklerin başında Tümgeneral Henderson bulunmaktaydı (Özdağ, 2017, s. 131).

İngiltere Hükümeti Dongola Seferi için başkomutan atadığı General Herbert Kitchener ve General F. Grenfell ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda Dongola Seferi'nin amacı açıklandı. Bunlar; İtalyanlar üzerine yapılan saldırıları durdurmak ve Mısırlıların kaybettikleri toprakları onlara iade etmektir (PRO. FO. 407/305, 16 Mart 1896, Tel. 65). Lord Cromer Mısır birliklerinin düzensiz ve disiplinsiz durumları nedeniyle İngiliz birlikleri olmaksızın böyle bir askerî harekâtın başarılı olmasının imkânsızlığına değinmişti. Dolayısıyla hemen İngiliz birliklerinin bölgeye gönderilmesi gerekmekteydi (PRO. FO. 407/305, 18 Mart 1896, Tel. 72). Lord Cromer'in bu talebi Londra'da kabul edildi ve Sudan'a İngiliz birliklerinin gönderilmesine başlandı (PRO. FO. 407/305, 19 Mart 1896, Tel. 81).

Sudan'da Dongola Seferi başlamışken Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Salisbury ile yaptığı görüşmede, Osmanlı Sultanının böyle bir askerî harekâtı onaylamadığını açıkladı. Üstelik Mısır Hıdivliği her ne kadar farklı bir statüye sahip olsa da Osmanlı Devleti'ne hukuki olarak bağlıydı. Bu sebeple hukuki olarak hâlâ geçerli olan fermanların aleyhine kararlar alınması mümkün değildi. İngiliz otoriteleri Osmanlı Sultanının bu itirazına 1879 Fermanına uygun hareket edileceğini ve Mısır'ın önceden olduğu gibi Sudan'daki egemenliğine saygı duyacaklarını bildirdi (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 48). 1879 Fermanına göre; Mısır Hıdivliğine bağlı toprakların terk edilmesi men edilmişti (PRO. FO, 881/4877, 22 Aralık 1883). Bâbıâli 1883'de Hicks Paşa'nın Sudan'daki politikaları esnasında da 1879 Fermanı'nın ihlal edildiğini gündeme getirmişti (PRO. FO, 881/4877, 30 Kasım 1883). Bu gelişmeler üzerine Mısır Hıdivi Osmanlı Sultanına Sudan operasyonunun haklılığını bildiren bir telgraf gönderdi. Hıdiv telgrafında amacını, Sultanın Mısır üzerindeki egemen kutsal haklarını tutmak ve fermanlarda verilen ifadelere riayet ederek onları korumak olduğunu, bu amaçla atılan her adımda Osmanlı Sultanının takdirini kazanmayı umduğunu belirtti. Hıdiv, Sultan'a bu harekâta ilişkin bilgi verilmemesini, daha önce sapkın inançlı kişilere yapılan operasyonları gerekçe gösteriyordu (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 48).

Osmanlı Sultanının aldığı karardan dönmemesi üzerine İngiliz Hükümeti, Mısır Hıdivi'ne kendi arkasında duracaklarını ve her türlü baskıya karşı onu savunacaklarını bildirdi. Mısır Hıdivini desteklemesi için de Mısır Büyükelçisi Lord Cromer görevlendirildi (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 172). Osmanlı Devleti, Sudan üzerine yapılan operasyonu onaylamadığını açıklamasına rağmen İngiliz-Mısır güçleri Vadi-yi Halfa'nın güneyine hareket etmeye devam etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti diplomatik yollardan İngiltere'yi durdurmak için Afrika'daki en büyük rakibi olan Fransa ile görüşmelere

başladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu girişimine Fransa Hükümeti, İngiltere ile kendi aralarındaki antlaşma metnini gerekçe göstererek kapıları kapattı (PRO. FO. 407/305, 10 Nisan 1896, Tel. 40). Böylece Osmanlı Devleti'nin diplomatik yollarla İngiltere'nin Sudan operasyonunu durdurma girişimleri sonuçsuz kaldı.

Sudan'a yapılan seferin Serdarı (başkomutan) General Kitchener'ın Londra'dan bölgeye daha fazla asker gönderilmesi talebi, bölgenin İngiliz askerlerinin savaşmasına uygun olmadığı gerekçe gösterilerek reddedildi. Sudan'ın iç kesimlerinde Mısır askerlerinin olması daha uygun bir seçenektir. Buna ilaveten İngiltere Parlamentosunda Hindistan birliklerinin Sevakin'e gönderilmesi tartışmaları başlamıştı (PRO. FO. 407/305, 22 Nisan 1896, Tel. 93). İngiltere Parlamentosunda tartışılan bu mesele, Hicaz'ın güvenliği nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından tepki ile karşılandı. Sudan üzerine yapılan askerî harekâtın ilk ayında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ikinci kriz patlak verdi. Bu kriz Sevakin'e Türk askerlerinin gönderilip gönderilmemesi meselesiydi.

Osmanlı Sultanı, Mısır Hıdivi'ne Sevakin'deki garnizonlara "Hamidiye Alayları" olarak bilinen askerî kıtaların gönderilebileceğini bildirmişti. Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker gönderme önerisi Mısır Hıdivinde endişe yaratmıştı. Bu, İngiliz yetkililer tarafından da kabul edilemez bir öneri idi. Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Hıdivi'ne Sevakin'de herhangi bir değişiklik olmadığını, Türk askerlerinin bölgeye gelmesinin olanaksız olduğunu ifade etti (PRO. FO. 407/305, 24 Nisan 1896, Tel. 95). Karşılıklı görüşmeler neticesinde İngiltere'nin Sevakin'e Hindistan birlikleri gönderme politikası askıya alındı.

İngiltere, Sudan üzerine yaptığı askerî harekâta gelen tepkileri diplomatik yollarla aşmaya çalışırken İngiliz-Mısır askerî gücü Sudan'ın güney bölgelerine hızla ilerliyordu. 20 Mart'ta Akasha'nın işgal edilmesinin ardından müttefik ordular daha da güneye ilerlemeye başladı. Bu arada Vadi Halfa'nın güneyine demiryolu yapımı hızla devam ediyordu. 7 Haziran'da Halife Abdullah'a bağlı birlikle yapılan "Ferkesh Savaşı" General Kitchener'ın aldığı ilk büyük zaferdi. Ferkesh'teki derviş ordularının yenilgisi tüm Sudan'da duyuldu. Bazı tarafsız kabileler İngiliz-Mısır güçlerinin safına geçmeye başladılar. Böylece dervişler, Halife birlikleri, büyük kayıplar vermeye başlamış oldular (SAD, 266/11/1-50, Kasım 1898).

General Kitchener 23 Eylül'de az bir direniş sonucunda Dongola'yı işgal etti. Hasan Necumi ve Abduldaim gibi önemli emirler teslim oldular. Artık Dongola'da Mısır bayrakları dalgalanıyordu (PRO. FO, 407/305, 23 Eylül 1896, Tel. 63). Dongola'nın kaybedilmesi Halife Abdullah'ın otoritesini tartışmaya açtı. Bazı kabilelerin şiddetli muhalefeti karşısında yetersiz kalan Halife Abdullah, kabilelerin güçlü desteğini kaybetti. Temmuz 1897'de Ebu Hamid, Eylül 1897'de Berber bölgeleri İngiliz-Mısır güçleri tarafından işgal edildi (PRO. FO, 407/377, SIR. No: 55, 30 Eylül 1897; BOA. Y.A.HUS, 385/71, 2 Haziran 1898).

Bu arada Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalade Başkomiseri Ahmed Muhtar Paşa, İngilizlerin Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin Hicaz'ın güvenliğini tehlikeye soktuğunu işaret ederek Bâbiâli'ye yeni demiryolları yapımı ve Mısır'daki askerî kapasite hakkında önerilerde bulundu. Fakat Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın projeleri Sudan'ın işgalini önlemeye yetmedi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Mısır Hıdivi ile görüşmelerinde; kendisinin İngiliz baskısı nedeniyle Osmanlı Sultanıyla görüşemediğini ifade etmesi oldukça ilginç idi. Aslında Osmanlı Devleti'nin Sevakin'e Türk askerî göndermesine ilk karşı çıkan Mısır Hıdivi idi (BOA, Y.EE, 118/12, 29 Ekim 1897; BOA. Y.EE, 117/11, 26 Ekim 1897). Muhtemelen Hıdiv, Ahmed Muhtar Paşa'nın baskılarını diplomatik olarak edilgen bir tavır alarak savuşturmaktaydı.

Berber'de birliklerin takviye edilmesinden sonra güneye, Omdurman'a doğru ilerlemeye devam edildi. Osmanlı Dikne ve Emir Mahmud'un topladığı birliklerle 7 Nisan

1898'de Atbara'da çarpışan General Kitchener büyük bir başarı kazandı (PRO. FO. 407/307, 8 Nisan 1898, Tel. 155). Bu başarı General Kitchener'ın İngiliz kamuoyunda tanınmasına neden oldu (PRO. FO. 407/307, 8 Nisan 1898, Tel. 156). Büyük bir askerî güce komuta eden General Kitchener, Omdurman yakınlarında önemli sayıdaki güç ile onları takip eden Halife Abdullah'ın birliklerine karşı taarruz emri verdi. 2 Eylül 1898'de başlayan "Omdurman Savaşı" İngiliz-Mısır güçlerinin mutlak galibiyetiyle sonuçlandı (SAD, 964/4/1-74, 2 Ekim 1898). Halife Abdullah savaş meydanından kaçmayı başardı ve mücadelesine Kordofan'da devam etti (PRO. FO, 407/377, SIR. No: 60, 19 Mart 1899). Omdurman Savaşı ile Sudan, İngiliz-Mısır idaresine girdi.

1899 Condominium Antlaşması

2 Eylül 1898 Omdurman Savaşı ile Mehdiye Devleti'nin başşehri Omdurman, İngiliz-Mısır askerî gücü tarafından işgal edildi. Ancak Sudan'da tam olarak kontrolün sağlanması 1898'in sonlarına doğru mümkün oldu. Sudan'da otoritesini pekiştiren İngiltere ve Mısır ülkenin geleceğine dair bazı kararlar üzerinde anlaşmaya vardılar. Böylece 19 Ocak 1899'da İngiltere Hükümeti adına Mısır Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Boutros Paşa Ghali ve Sudan'dan bazı temsilciler Condominium Antlaşması'na imza attılar (SAD, 700/10/1-13, 1899; Macmichael, 1954, s. 70-72).¹ Bunun ardından İngiliz ve Mısırlı bürokratlar arasında devam eden görüşmeler neticesinde 10 Temmuz 1899'da Sudan anayasası ilan edildi. 1899 Antlaşması taraflara Sudan'ın farklı bölgelerinde ayrı bir egemenlik hakkı vermiyordu. Sudan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulmakla beraber sadece idari alanda ortak bir yönetim söz konusu idi. Antlaşma maddeleri her ne kadar ortak idare (Condominium) biçimini öngörse de gerçek anlamda Sudan'ın idaresi İngiltere'nin atamış olduğu bürokratlar eliyle yürütüldü (SAD, 586/2/1-99).

1899 Antlaşması, Mısır Hıdivi'ne isyan eden vilayetlerin İngiliz ve Mısır hükümetlerinin ortak askerî ve finansal çabalarının sonucu olarak yeniden işgal edildiği ifadesiyle başlamaktaydı. Antlaşma metninde, işgal edilen vilayetlerin geri kalmış ve iskân edilmemiş olduğu ve bunların idaresi ve kanunlarının yapılması için bir sisteme karar verildiğine değinilmiştir. İngiltere Hükümeti antlaşma metnine, işgal hakkı olarak (by right of conquest) Sudan'ın yönetim ve yasama sisteminde pay sahibi olmayı arzu ettiğini ilave ettirmişti. Bununla birlikte antlaşma metninde, Vadi-yi Halfa ve Sevakin özellikle zikredilerek etkin bir şekilde yönetileceği ifade edilmiştir (SAD, 700/10/1-13, 1899).

19 Ocak 1899'da Kahire'de imzalanan "Condominium Antlaşması" 12 maddeden oluşmaktaydı. Condominium Antlaşmasının ilk maddesi "Sudan" kelimesi üzerinde coğrafi bir tanım yapmaktaydı. Buna göre; "Sudan" ile kastedilen bölge 22. paralelin güneyindeki tüm topraklar Mısır birlikleri tarafından asla tahliye edilmeyen bölgelerdi. Bu coğrafya son ayaklanmadan (Mehdi Hareketi) önce Mısır Hıdivi tarafından idare edilen ve daha sonra İngiliz ve Mısır güçleri tarafından yeniden işgal edilen bölgeydi (SAD, 700/10/1-13, 1899).

1899 Antlaşması'nın 2. maddesi anlaşmaya taraf ülkelerin egemenliğini temsil eden bayrakların kullanımını içeriyordu. Ancak buradaki tek istisnai bölge Kızıldeniz'e kıyısı olan liman şehri Sevakin idi. Ancak daha sonra İngiltere'nin girişimi ile Kızıldeniz ticaretinde Port Sudan, Sevakin'in yerini alacaktı. Buna göre 1899 Antlaşması'nın 2. maddesi şu şekilde belirlendi: "İngiliz ve Mısır bayrakları, yalnızca Mısır bayrağının kullanılacağı Sevakin kasabası dışında, Sudan'ın her yerinde hem karada hem de denizde birlikte kullanılacaktır."

1899 Antlaşmasının 3. maddesi Sudan'ın idaresine yönelik hükümlerden oluşuyordu. Buna göre; Sudan'daki sivil ve askerî en yüksek makam "Sudan Genel Valisi"

¹ 1899 Condominium Antlaşması orijinal metni

olarak ifade edilen bir resmî yetkiliye devredilecekti. Bu kişi İngiltere Hükümeti'nin onayı alındıktan sonra Mısır Hıdivi tarafından atanacaktı. Ayrıca bu kişinin görevden el çektilmesinde de aynı yol izlenecekti. Bu maddenin ardından Genel Vali'nin idareden finansal sisteme birçok alanda yapacağı icra faaliyetlerini 4. madde yasal bir zemine oturtuyordu. Genel Vali, Antlaşma metnin 4. maddesi ile Sudan'daki her türlü mülkün elde edilmesi, elden çıkarılması ve devredilmesine yönelik düzenlemelerde, tüm yasal işlemlerde değişiklikler yapabilecekti. Kanun, emir ve yönetmelikler, Sudan'ın tamamı veya bir kısmı için geçerli olabilecekti. Sudan Genel Valisi tüm bu yasal işlemleri yaparken İngiltere Hükümetine, Kahire Büyükelçisine ve Mısır Başbakanına bilgi vermek zorundaydı. Bu yönüyle Sudan'ın idaresinde İngiltere'nin etkin gücü, 3. ve 4. maddede yerini almış oldu. Antlaşma'nın 4. maddesi sonraki dönemlerde taraf ülkeler arasında anlaşmazlığa neden olacaktı. Mısır idaresi bu maddeyi kendine göre yeniden yorumlayıp Sudan'ın yasama işlerinde Mısır'ın da söz sahibi olduğunu ifade edecekti² (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sudan, Mehdiye dönemi hariç, Mısır'da çıkarılan kanunlara göre yönetilmektedir. Mehdiye Dönemi sonrası yeniden Mısır'ın bölge üzerindeki eski alışkanlıklarını devam ettirme konusunda endişeli olan İngiliz otoriteleri, Antlaşma metninin 5. maddesi ile Mısır'da çıkarılan kanunların Sudan'da geçerli olmadığını kayıt altına aldılar. Bu madde ile İngiliz idaresi, Sudan'daki egemenlik yetkisini Mısır'ın etkisi altından çıkarmış, kendilerinin atadığı Sudan Genel Valisi'nin ellerine vermişlerdi. Antlaşma metninin 5. maddesi şu şekilde ifade edilmektedir: "Bundan sonra yapılacak veya ilan edilecek hiçbir Mısır kanunu, kararnamesi, bakanlık kararı veya diğer kanun hükmünde kararnameler, Sudan veya onun herhangi bir kısmı için geçerli olmayacaktır, ancak aynı burda belirtilen şekilde Genel Vali'nin ilanıyla uygulanacaktır."

Sudan'da egemenlik yetkisinin tanımlandığı ilk beş maddeden sonra bölge üzerinde Avrupalıların hukuki statüsü 6. maddede açıklığa kavuşturuldu. Buna göre; Avrupalılar hangi milletten olursa olsun Sudan'da ticaret yapma, oturma alma ve mülk edinme haklarına sahip olacaklardı. Bu bağlamda herhangi bir otoritenin vatandaşına ayrıcalık söz konusu olmayacaktı. 1899 Antlaşması'nın bu maddesi, Sudan'daki Müslüman ahalinin daha önceki senelerde olduğu gibi Hıristiyanlarla çalışmama prensibini yasal olarak ortadan kaldırıyordu. Nitekim Mısır Hıdivliğine bağlı olduğu dönemlerde, Sudan'a atanan Batılı askerî ve sivil bürokratlar kendilerinin Hıristiyan olmasını gerekçe göstererek bölgede görev yapan subay ve sivil idarecilerin emirlere uymadıklarını iddia etmekteydi. En azından bu madde Avrupalı idarecileri, Mısır ve Sudan'daki Müslüman idareciler önünde eşit bir statüye taşımaktaydı. Batılılar 6. madde ile Sudan'da bazı ayrıcalıklara sahip olurken Mısır da ticari olarak Sudan'da Antlaşma metninin 7. maddesi ile imtiyazlı bir konum elde edebildi. 7 madde; Mısır topraklarından gelen mallar için Sudan'a girişte ithalat vergilerinin ödenmeyeceğine değiniyordu. Bununla birlikte bu vergiler başka ülkelerden gelen mallar üzerine uygulanabilecek, ancak malların Sudan'a Sevakin'den veya Kızıldeniz kıyısındaki herhangi bir başka limandan girmesi durumunda, mevcut vergileri aşmayacaktı. Kısaca Sudan, Mısır'ın açık pazarı hâline dönüşmekteydi. Bu dönemde Sudan'da milli bir ekonomiden bahsetmek oldukça zordu. Tüm geri kalmışlığına rağmen Sudan'ın ticari olarak kalkınmasına engel olacak şekilde Mısır'ın kendi çıkarlarını öncelmesi, sonraki yıllarda Sudanlıların self-determinasyonu savunmasındaki haklılığını ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerin doğası gereği Mısır da ümmetçi söylemin

² Sudan'ın idaresini belirleyen 3. madde şu şekilde ifade edilmektedir: "Sudan'ın en yüksek askeri ve sivil idaresi, Sudan Genel Valisi olarak adlandırılan bir subaya verilecektir. Bu kişi, Britanya Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine Hıdiv Kararnamesi ile atanacak ve Britanya Majestelerinin Hükümetinin rızasıyla yalnızca Hıdiv Kararnamesi ile görevden alınacak."

ötesinde ilk olarak Sudan'da idari ve ticari çıkarlarını maksimize etme peşinde koşmuştu (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Mehdiye döneminde Osmanlı-Mısır adli sistemi bozulmaya uğramasına rağmen merkezi noktaların uzağındaki yerlerde hâlâ geçerliliğini korumaktaydı. Bu sistem, merkezi kentlerde Halife Abdullah'a ve onun atadığı kişilerin keyfi cezalandırmaları nedeniyle karışık bir hâl almıştı. Her ne kadar kabileler kendi aralarındaki sorunları daha ilkel bir yargılama sistemi ile çözmüş olsa da önemli sorunların çözümü karma mahkemeler marifetiyle mümkün olabilmekteydi. Şüphesiz bu mahkemelerin kararları da çoğu zaman tartışmalara açıktı. Bu nedenle 1899 Antlaşmasının 8. maddesi Sevakin kenti dışında, karma mahkemelerin (mixed tribunals) yargılama yetkisini tanımadığını ilan etti. Dolayısıyla idari alanda yeni düzenlemeler yapılana kadar antlaşma metninin 9. maddesinde Sevakin kenti dışında Sudan'da sıkıyönetim ilan edilmesine karar verildi. Bu madde ile merkezi idarenin yetersizliği nedeniyle Sudan'da baş gösteren sorunların gerektiği zaman askerî güç kullanılarak bastırılmasının önü açılmış oldu (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sudan'daki İngiltere egemenliği tipik olarak 1899 Antlaşması'nın 10. maddesinde yerini almıştı. 10. madde: "Hiçbir konsolos, Konsolos Muavini veya Konsolosluk Temsilcisi, İngiltere Hükümeti'nin önceden onayı olmaksızın, Sudan'da akredite edilemeyecek veya burada ikamet etmelerine izin verilmeyecektir." Bu madde ile Sudan uluslararası alanda kendi başına hareket edemeyen bağlı bir ülke konumunda yer almıştı. Bu yönüyle ülke üzerindeki egemenlik yetkisi Mısır'dan ziyade İngiltere'nin kontrolü altında idi. Kaldı ki Mısır da İngiltere'nin nüfuz bölgeleri arasında yer almaktaydı. Antlaşma metninin çok fazla olmayan maddeleri içerisine köle ticareti de ilave edilmek zorunda kalındı. Çünkü Sudan'da köle ticareti, Sudan'ın tarihi kadar eskilere gitmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde köle ticareti zirve noktalarına çıkmıştı. Sudan'da kabilelerin temel geçim kaynaklarını bu ticaret oluşturmaktaydı. İngiltere'nin köle ticaretini kaldırmaya yönelik uluslararası girişimlerinin arttığı bu dönemde bu ticaretin yasaklanmasına yönelik antlaşma maddesi ile daha sıkı tedbirler alınmaya başlandı. Aslında Sudan'daki köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik tedbirler almak üzere General Gordon gibi bazı İngiliz subaylar bölgede görev yapmışlardı. Dolayısıyla bu durum, İngiliz otoritelerinin yakından bildiği ve bir hayli güçlük çektiği bir mesele idi. 1899 Antlaşması'nın 11. maddesi Sudan'daki köle ithalatını ve ihracatını kesin olarak yasaklamaktaydı. Buna ilaveten Antlaşma'nın 12. son maddesi de 1890'da köle ticaretinin yasaklandığı Brüksel Konferansına atıf yaparak maddelerinin uygulanmasına değinmiştir (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sonuç

İngiltere'nin Doğu Afrika politikasında Kızıldeniz'e sınırı olan önemli limanları ve Orta Afrika'ya açılan coğrafyası nedeniyle Sudan vazgeçilmez bir bölge olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa ile İngiltere arasında Sudan coğrafyası üzerinde nüfuz kurma mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı ele geçirmesi, Sudan üzerinde Fransa'dan bir adım önde olmasına neden olacaktır. İngiltere, Mısır'ın ardından Sudan'ı da nüfuz alanlarına katmak için harekete geçmiştir. İngiltere'nin 1883-1885 döneminde Sudan'daki mücadelesi Muhammed Ahmed'in mehdilik söylemleri nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. İngiltere'nin buradaki başarısız politikası sadece kendi kamuoyunda değil dünya kamuoyunda da tartışmalara neden olmuştur. Sudan politikasını yaklaşık 11 yıl donduran İngiltere Mısır Hükümetini de ikna ederek yeniden 1896'da başlayan Dongola Seferi ile Sudan'ı işgal politikasını devam ettirmiştir. İngiltere ilk işgal girişiminde olduğu gibi ikinci işgal girişimde de Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları nedeniyle karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Sudan politikasını onaylamamasına rağmen bulunduğu ekonomik ve askerî kapasite yetersizliği yüzünden

sadece birtakım diplomatik tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak bunların hiçbiri bölgenin İngiltere'nin nüfuz alanına girmesine engel olamamıştır.

Eylül 1898'de Omdurman Savaşı ile Sudan'ın işgali tamamlanmıştır. Ocak 1899'da yapılan Condominium Antlaşması Sudan'ın resmen İngiltere ve Mısır'ın ortak idaresine girdiğini göstermektedir. Şüphesiz bu antlaşma metninin hazırlanmasında ve İngiltere'nin Sudan politikasında Kahire Büyükelçisi Lord Cromer'un büyük payı vardır. Bu antlaşmanın tüm maddeleri Sudan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını İngiltere ve Mısır'ın etkisine açık hâle getirmiştir. Ancak sonraki dönemlerde Mısır Hükümeti ile İngiltere otoriteleri arasında Antlaşma maddelerinin farklı yorumlanması nedeniyle tartışmalar başlamıştır. Bu nedenle İngiltere bölge üzerindeki nüfuzunu Mısır Hükümetini arka plana atarak daha da güçlendirmiştir.

1899 Antlaşması Sudan'da yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Condominium dönem her ne kadar İngiliz-Mısır ortak idaresi olarak kabul edilse de 1899 Antlaşması İngiliz otoritelere daha geniş yetkiler sunmaktadır. Antlaşma metninde Sudan Genel Valisi'ne büyük yetkiler verilmesi ve İngiliz Hükümeti'nin istediği kişinin atanması İngiltere'nin bölge üzerindeki nüfuzunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Sudan'a İngiltere ve Mısır dışındaki başka ülkeler diplomatik misyonlarını açarken İngiltere Hükümeti'nin iznini alması, bölgedeki İngiltere egemenliğinin kesin kanıtıdır. 1899 Antlaşması ile Sudan'da her türlü iniş çıkışlarına rağmen yaklaşık 57 yıl süren İngiliz egemenliği söz konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- HOLT, P. M. (1958). *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*. London: Oxford Clarendon Press.
- HOLT, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- SHİBEİKA, M. (1952). *British Policy in the Sudan 1882-1902*. London: Oxford University Press.
- THEOBALD, A. B. (1951). *The Mahdiya*. London: Longmans, Green and Co.
- THEOBALD, A. B. (1952). "Sudan Notes and Records". *The Khalifa Abdallahi*. Hartum. XXXI/2: 254-273.
- NİCOLL, F. (2004). *The Sword of the Prophet*. London: Sutton Publishing.
- GRAY, R. (1961). *A History of the Southern Sudan 1839-1889*. London: Oxford University Press.
- ÖZDAĞ, A. (2017). "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)". *OTAM* 42: 117-147.
- ÖZDAĞ, A. (2018). "Sudan'da Mehdilik Hareketi (1881-1885)". *TAD*. XXXVII/63: 309-330.
- HİLL, R. (1959), "The Period of Egyptian Occupation (1821-1881)". *Sudan Notes and Records*. V. XL: 101-106.

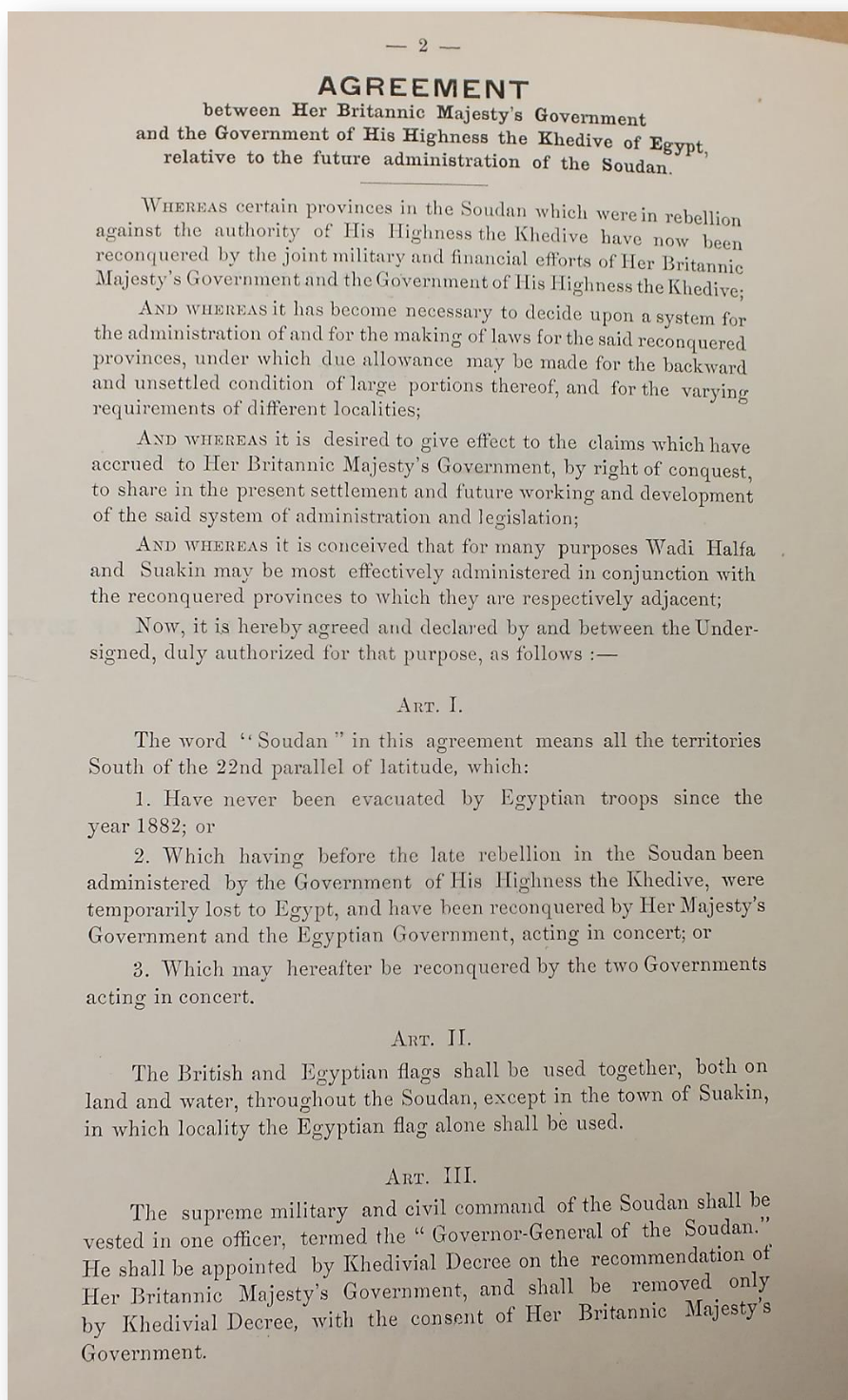
Arşiv Belgeleri

İngiliz Ulusal Arşivi/Public Record Office, Foreign Office (PRO. FO)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sudan Archive Durham (SAD)

EK

(SAD, 700/10/1-13, G.W. Bell Kataloğu)